

ПРОВІДНІ МОДАЛЬНОСТІ СПРИЙМАННЯ КАРТИНИ СВІТУ ОСОБИСТІСТЮ ДОБИ АНТИЧНОСТІ

Світобачення (ментальність) особистості будь-якої історичної епохи передбачає конструювання власного образу світу на основі низки картин світу (міфологічна, релігійна, наукова, естетична, художня, мовна тощо). Водночас кожна історична ментальність (доби античності, середньовіччя) утворює складну конфігурацію зазначених картин світу, оскільки ментальності властива особлива прикмета – зануреність у “тканину” історичного процесу, в якому переплітаються й гетерохронно розгортаються його виміри (політичний, економічний, технічний, культурний). Наявність певного спільного знаменника для всіх видів ментальності, яким постає історична ментальність, дозволяє вибудовувати загальнолюдську картину світу, яка виникає у процесі соціо- та персоногенезу.

Для розуміння сутності історичної ментальності важливо врахувати специфіку понять “глобальна картина світу” та “індивідуальна картина світу”. За С. Симоненко ці поняття є аналогом співвідношення категорій “світобачення” й “світогляд”, до того ж картина світу є також найбільш спорідненим й синонімічним поняттям “ментальність”. Так, глобальну, загальнолюдську картину світу С. Симоненко позначає як “картину світу, яка є результатом духовної наукової і матеріальної активності суспільства й має такі підрівні як наукова й практична картина світу” [10, 153]. Опираючись на результати теоретичних та емпіричних досліджень С. Симоненко доводить, що поняття “картина світу” та “образ світу” є тісно взаємопов’язаними і похідними один від одного. Так, якщо розглядати смислову зв’язку “картина світу” – “образ світу”, то образ світу суб’єкта діяльності є похідним від “картини світу” і це можна розглядати як розпредмечування навколишнього світу. Але існує й інша смислова зв’язка: образ світу – активність суб’єкта – картина світу [Там само с. 152].

Таким чином, психолого-історичний аналіз взаємовпливів у системі “тип мислення – тип картини світу” передбачає врахування характеру зустрічної детермінації, а саме: з одного боку, впливу пануючого типу раціональності і світобачення на розвиток того чи іншого типу мислення й конструювання образу світу, а з другого, – впливу переважаючого типу мислення, яке виникає в певних екосоціальних умовах, на організацію побуту, повсякденні звички, стереотипи, а звідси – на ментальність. У нашій розвідці торкнемося лише останнього аспекту дослідження.

Особливий інтерес у цьому зв’язку викликають трансформації картини світу особистості та колізії навколо розвитку раціональності в добу античності. Вважаємо, що міфологічність світогляду стародавніх

греків як похідна від пріоритетної на той час міфологічної картини світу (в епоху архаїки, а також в часи ранньої та високої класики) насправді значною мірою визначалася сенсорно-перцептивною організацією сприймання картини світу стародавнім греком, зокрема переважанням у структурі його ментального досвіду зорових та смаково-ароматичних вражень.

У численних психолого-історичних розвідках сутність античного мислення та світобачення тлумачиться по-різному. Неабияке значення приділяється при цьому впливові феномена “осьового часу” (VIII–VI ст. до н.е.), періоду в історії, який за К. Ясперсом зумовив становлення культурно-духовних цінностей європейської цивілізації, в якому поряд з орієнтацією на традицію, починає домінувати орієнтація на інновацію. У цей час відбулося поступове становлення нового типу раціональності, в якому належне місце посіла теоретична рефлексія, тобто спосіб мислення, який концентрував увагу на думці та її “іншобутті” у слові. Проте розум стародавньої людини не міг надовго занурюватися в чисті абстракції й відволікатися від видовища світу, чуттєво-міфологічного за своїм характером, адже “природа сприймалася відповідною людині (антропоморфною), людина – відповідною природі, тобто як натурально оформлене тіло. Така ступінь узагальнення конкретного є за своєю суттю естетичною” [14, 268].

Розглянемо загальні особливості античного світобачення та способи конструювання життєвого світу [11] мешканців Стародавньої Греції у добу архаїки, ранньої та високої класики. Надзвичайно багатий матеріал у цьому плані міститься в поемах Гомера “Іліада” та “Одіссея”, що дозволяє описати гомерівську людину в різноманітних ситуаціях, з боку її емоційно-потребової сфери, ментального досвіду тощо [5]. Так, А. Барську, яка ґрунтовно досліджувала мислення гомерівської людини, дивує повсякчасний синкретизм і конкретність мислення стародавніх греків. Останній виявляється у зображенні будь-якої дії героїв за допомогою великої кількості деталей, наявність фетишистських та анімістичних уявлень у тексті, використання великої кількості синонімічних рядів у мові поем тощо [3, 28-29]. Нагадаємо, що ще в 1829 р. Н. Гнедич, перший перекладач “Іліади” російською мовою, тонко зауважив дивовижні особливості гомеровського стилю, його принципову візуальність. Він зазначав: “Гомер не описує предмет, він ніби ставить його перед очима; ви його бачите. Ці чари виникають завдяки простоті й силі розповіді” [9, 11].

Застосування прийомів психолого-історичної реконструкції [4; 6; 14] соціально-психологічного (соціально-історичний спосіб та уклад життя) та психологічного рівнів (ментальний досвід) дозволяє

більш глибоко проаналізувати природу мислення стародавніх греків, яке, як вже зазначалося, виявляється в синкретизмі, пластичності, конкретності. Урахування характеру взаємодії міфологічної, естетичної, наукової картин світу як похідних від способу й укладу життя мешканців полісу дозволяє висловити припущення щодо специфіки сенсорно-перцептивної організації індивідуальної картини світу, яка оформлювалася на цій основі.

Так, життєвий світ підданця стародавнього грека, переважно мешканця невеличкого античного міста-поліса, або й навіть такого мегаполісу як Афіни, був побудований на суперечливих засадах, які поєднували традиційність з модними віяннями й захопленнями у сфері побуту. Стрімкі трансформації традиційного побуту й полісної етики, які в основі своїй залишалися переважно аграрно-міськими, зумовлювали зміни ustalених стереотипів поведінки. Яскравий вияв протилежних начал у світобаченні греків – з одного боку, раціональності й здатності до рефлексії, а з іншого – пластичності, образності, схильності до споглядання опирався на ментальний досвід тогочасної особистості, зокрема своєрідну організацію її сенсорно-перцептивної сфери, яка постала в певних екосоціальних умовах.

Таким чином, світобачення особистості доби античності, як і будь-якої епохи, було значною мірою зумовлене характером структурування ментального досвіду особистості, оскільки типовий спосіб побудови індивідуального образу світу опирався на досвід індивіда, його інтелект, здібності, зрештою на життєву компетентність як інтегральну інтелектуальну здібність і водночас показник соціальної зрілості в певному суспільстві з урахуванням темпів і особливостей тогочасної соціалізації. Очевидно, що саме життєва компетентність була тим мірилом, який “тестував” дієвість світобачення та повноту картину світу й забезпечував зворотній зв’язок для уточнення адекватності картини світу як основи забезпечення життєздатності особистості й групи.

Зауважимо, що ментальний досвід особистості може бути представлений на трьох рівнях (когнітивний, метакогнітивний, інтенційний), у формі ментальної структури, ментального простору, ментальної репрезентації [13, 28-29]. Особливий інтерес викликають при цьому спроби дослідження трансформацій типових ментальних репрезентацій у досвіді представників різних епох, оскільки історичні джерела (хроніки, листи, філософські та літературні праці тощо) часто-густо наштовхують на думку про існування різнотипних провідних модальностей у сприйманні картини світу представниками різних епох. Оригінальна конфігурація таких модальностей, імовірно, і виявлялася в інтерсенсорній взаємодії сприймання стародавніх греків, зокрема у більш широкому діапазоні інтермодальних зв’язків, до якого входили тісні функціональні зв’язки не лише по лінії “зір – слух”, “зір – дотик”, але й “зір – смак”. Згадані залежності уможливили більш

глибоке прижиттєве диференціювання смакових відчуттів стародавніх греків поряд із зоровими, що відповідало особливостям конструювання життєвого світу завдяки особливій значущості цінності “мистецтва жити”, індивідуально-вибіркового ставлення до світу форм, кольорів запахів та смаків.

Аналіз першоджерел свідчить, що у структурі індивідуальної картини світу стародавнього грека співвідношення візуального та логічного мислення також мало певну специфіку, що зумовлює їх характер, механізми функціонування, а також значення у розвитку в широкого загалу певного типу світобачення, або типу раціональності за С. Московічі [8], а отже визначає типові для даного суспільства способи самоздійснення в межах життєвого світу конкретної епохи, що реалізується у пріоритетних для даного суспільства типах життєвої компетентності.

Спробуємо знайти ознаки сформованості своєрідної сенсорно-перцептивної структури у сприйманні стародавнім греком тогочасної картини світу. За М. Гайдеггером стародавнім грекам була притаманна чітка орієнтація на досвід зору, адже взірцевим буттєвим ставленням для них був зір і тому їхнє розуміння буття дедалі більше орієнтувалося на зір [12, 14]. Різноманітність і яскравість візуальних вражень в умовах гірського й приморського ландшафту, особливо в аспекті кольору, надзвичайна чистота й прозорість повітря – ці та інші екосоціальні фактори сприяли розвиткові й зміцненню таких поведінкових настанов. Аналізуючи характер впливу середовища на давньогрецьке мистецтво М. Алпатов зазначає: “Світло в Греції здається розлитим у повітрі й таким, що наповнює все своїм теплом. Воно надає всьому прозорості, і людина наскрізь бачить предмети” [1, 142].

Численні писемні джерела свідчать про те, що у уявленні стародавніх греків зорові і смакові відчуття сприймалися як близькі і споріднені. Так, у трактаті “Про душу” вслід за властивостями кольорів Аристотель розглядає властивості смаку. Він виокремлює, по-перше, прості протилежності – солодке і гірке; по-друге, ті, що до них прилягають: до солодкого – жирне, до гіркого – солоне; по-третє, проміжні між ними – їдке і терпке, в’язке і гостре [2, 418]. Смак як приправа до голоду і спраги є за Аристотелем одним з дотикових відчуттів, а отже інтегратором основних здатностей душі, оскільки синтезує харчування й відчуття людини, її потяги [Там само, 399].

Детальний аналіз зорових сприймань у зв’язку зі смаковими відчуттями також представлений у вченні Демокріта про кольори. Розглядаючи тонкощі сприймання стародавніми греками різних кольорів, О. Лосев слушно зауважує: “про слухові сприймання у Демокріта майже не йдеться, і сама слухова предметність у нього майже ніяк не окреслена. Проте вельми багата в нього характеристика смаку. Солодке в нього складається з великих і круглих атомів; кисле – з “великих, шорстких, багатокутних і некруглих”. Гострий смак містить у собі щось “кутасте, зігнуте, вузьке, некругле”. В їдкому –

“кругле, тонке, кутасте й криве”, у солоному – “кутасте, велике, зігнуте й рівнобедрене”, в гіркому – “кругле, гладке, те, що має кривизну, мале за величиною” [7, 495].

Таке враження сутності смакових вражень, без сумніву, вражає своєю оригінальністю і, як зазначає вчений, потребує ще подальшого вивчення. Зазначену специфіку конструювання смакових образів дещо прояснюють інші міркування Теофраста, де зазначається: “ось про яку велику кількість кольорів згадує (Демокрит, стверджуючи, окрім того, що) у відповідності до того чи того змішування існує незліченна кількість кольорів і смакових якостей, якщо одне віднімати, друге додавати й одного домішувати більше, а іншого – менше. Ніякий (колір за цих умов) не буде схожим ні на який інший)” [цит за: 7, 483]. Можна припустити, що смакові відчуття тут трактуються як обов’язкова складова естетизованої картини світу й розцінювалися як пріоритетні при її створенні й своєрідній

індивідуалізації. Останнє сприяло естетизації мотивації харчової активності, що виявилось у потязі стародавніх греків до витончених харчових вражень.

Таким чином, яскравий вияв протилежних начал у світобаченні греків, – з одного боку, раціональності й здатності до рефлексії, а з другого, – пластичності, образності, схильності до споглядання, опирався на ментальний досвід особистості, зокрема своєрідну організацію сенсорно-перцептивної сфери. Це, імовірно, виявлялось у специфіці інтерсенсорної взаємодії, зокрема в більш широкому діапазоні інтермодальних зв’язків, до якого входили тісні функціональні зв’язки не лише по лінії “зір – слух”, “зір – дотик”, але й “зір – смак”. Згадані залежності уможлилювали більш глибоке прижиттєве диференціювання смакових відчуттів, що відповідало особливостям конструювання життєвого світу завдяки особливій значущості цінності “мистецтва жити”, індивідуально-вибіркового ставлення до світу запахів та смаків.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Алпатов М.* Художественные проблемы искусства Древней Греции. – М.: Искусство, 1987. – 220 с.
2. *Аристотель.* О душе. Соч. в 4-х т. Т. 1./ Пер. с древнегр. – М.: Мысль, 1976. – С. 369 – 447.
3. *Барская А.Д.* Особенности мышления гомеровского человека // Вестник Московского ун-та. – Серия 14. – Психология. – 1997. – №2. – С. 23 – 32.
4. *Белявский И.* Лекции по исторической психологии. – Одесса, «Астропринт», 2004. – 445 с.
5. *Гомер.* Одиссея / Пер. із старогрецької Б. Тена. – Харків: Фоліо, 2004. – 574 с.
6. *Історія європейської ментальності / За ред. Пітера Дінцельбахера.* – Львів: Літопис, 2004. – 720 с.
7. *Лосев А.Ф.* История античной эстетики (ранняя классика). М.: Государственное издательство «Высшая школа», 1963. – 583 с.
8. *Московичи С.С.* Социальное представление:

исторический взгляд // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16. – № 2. – С. 3–13.

9. *Нейхардт А.* Предисловие // Гомер Илиада: Пер. с древнегреч. Н. Гнедича. – М.: Правда, 1984. – С. 3 – 12.

10. *Симоненко С.М.* Психологія візуального мислення: стратегіально-семантичний підхід: Монографія. – Одеса: ПНЦ АПН України, 2005. – 320 с.

11. *Титаренко Т.М.* Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 375 с.

12. *Хайдеггер М.* Разговор на проселочной дороге: Сборник / Пер. с нем.; Под. ред. А. Л. Доброхотова. – М.: Высш. шк., 1991. – 192 с.

13. *Холодная М.А.* Перспективы исследований в области психологии способностей // Психологический журнал. – 2007. – № 1. – С. 28 – 37.

14. *Шкуратов В.А.* Историческая психология. – М.: Смысл, 1997. – 505 с.

Подано до редакції 09.04.07

РЕЗЮМЕ

В статті розглядаються психолого-історичні особливості сприйняття картини світу людиною епохи античності. На основі аналізу історичних джерел прослідковуються впливи

античної картини світу та сенсорно-перцептивної організації образу світу давнього грека, в частині ведучих модальностей сприйняття (візуальні та смакові образи).

SUMMARY

The article presents some psychological and historical peculiarities of perception of the world picture in the epoch of antiquity. On the basis of analysis of historical sources we are tracing back influence of the

antique world picture and tactile and perceptual organizations of the image of the world of the ancient Greek, in particular, key modes of perception (visual and gustatory images).